

Светлана Стойчева

През погледа на дете и с езика на завещанието

Szvetlana Sztojceva

A gyermek szemével – a hagyaték nyelvén

A mesélő, Georgi Markovszki egyetlenegy könyvet írt a fiatal olvasóknak (*Falusi naptár – könyv a mezőgazdasági munkáról, a népi ünnepekről és a gyermekjátékokról*), amely 1980-ban jelent meg először. A cím azonban nem „gyerekkönyvet” fed, sokkal inkább visszatérés ez az „arany” gyermekkorhoz, ahogyan azt a szerző az örök metaforával jellemezte az olvasóhoz intézett előszóban (Kedves kis barátom). E visszaemlékezés célja a jövő felé fordulás, egyszóval a hagyomány továbbadása. A bevezetőben olvashatjuk a következőket is: „És mégis, kedves barátom, miért is írtam meg ezt a könyvet? Benne egy helyen ezt olvasod: »A mi házaink a mi hazánk! És a mi szülőföldünk is a mi hazánk! A mi drága Bulgáriánk is azért a hazánk, mert összegyűjtötte családi tűzhelyeit!« Ha mesélek neked az én dolgaimról, talán ráveszlek arra, hogy még jobban szeresd a szülőházadat, a közeli rétet, folyót vagy hegyet – és a mi kedves Bulgáriánkat. Ha ez megtörténik, feladatodat befejezettnek tekintem.”

Próbáljunk behatolni a szerző „indukciós” kísérletébe. A *Falusi naptár* a könyveknek abba a ritkább fajtájába való: amit nem kigondolnak, hanem amelyet egy életen át magukban hordoznak, és – ahogy a bevezetőben áll – „amelyeket az író a szívéből tép ki, hogy mást megajándékozzon vele”. Ez a szívéllyesség az „indukció” első feltétele. Persze a könyv nem jelenhetett volna meg az írói küldetés, az elérni kívánt cél átgondolása nélkül: mesélni az elkövetkezendő nemzedékeknek a saját gyermekkoráról, amely fényévekre van az övéktől: „Miközben írtam, az a remény éltetett, hogy ezt az ajándékot csak én adhatom neked.” Ezekben az elbeszélésekben a nézőpont egy olyan gyermeké, aki mintha az „egyszer volt, hol nem volt”-ból jött volna. Georgi Markovszki 1941-ben született egy kis faluban, a Polomie vidékén (ahogy a Lom folyók völgyét nevezik). Gyermekkorát szívébe zárva hagyta el szülőhelyét, és akárhány életet is élt azóta, mindig visszatért ahhoz az elsőhöz, amit a Bajraktarszka mahalában töltött. Nagy fontossága van annak, hogy az író gyermekkori környezetében a teljes bolgár nemzeti lét testesül meg: az első képek, melyeket a gyermek tekintete rögzít, az első mesék, dalok, kiszámolók, gyermekjátékok, gúnynevek etnokulturális kincstárunk éltető forrásából merítenek.

Razkazvachът Георги Марковски има една единствена книга, адресирана до малкия читател: „Селски календар – книга за земеделски работи, за народни празници и за детски игри”, публикувана за първи път през 1980. „Адресирането” ѝ обаче не означава, че е „детска” – по-скоро е завръщане към детството, „златното”, както го е нарекъл с вечната метафора в предговора-обръщение „Мой малки приятелю”: „Целта на това завръщане е обръната към бъдещето, към общуването с младите поколения, с една дума, тя е заветна. Пак там четем: „И все пак, мой мили приятелю, защо написах тая книга? На едно място в нея ще прочетеш: „Нашите домове са нашето Отечество! И нашите родни места са нашето Отечество! Нашата мила България затова е наше Отечество: защото е събрала нашите бащини огнища!“. Като ти разказвам за моите си неща, може би ще те накарам да обикнеш още повече своето си бащино огнище, твоето родно поле, река или планина – нашата мила България. Стане ли това, ще смятам задачата си за изпълнена.“ Нека се опитаме да вникнем в този опит за авторова „индукция”:

„Селски календар” не е от книгите, които се измислят, а е от по-редките: които цял живот се носят, и както е казано в предговора, „които писателят открътва от сърцето си, за да ги подари някому”: Тази сърдечност е първото условие за „индукция”. Но все пак книгата нямаше да се появи без осмислянето на авторовата мисия да разкаже на следващите поколения за детство, което изглежда на светлинни години далеч от тяхното: „Писах я, завладян от надеждата, че само аз мога да ти направя точно тоя подарък.” Гледната точка в тези разкази е на дете, дошло като че ли от самото „имало едно време”. Георги Марковски е роден през 1941 г. в малко селце в Полومیето (както наричат Долината на Ломовете). С детството в сърцето той напуска родното си място и колкото и живота да преживява след това, винаги се завръща към първия, в Байрактарската махала. Особено важно е, че детското битие на писателя се оказва плътно припокриващо българското родово битие; първите картини, запечатани в детския поглед, първите приказки, песни, броилки, детски игри, прякори, загребват направо от съкровищницата на етнокултурата ни. С годините разказвачът осъзнава детството си като един затворен отрязък от време и пространство, втъкан в селския

кръговрат на празници и делници, „случващ се“ в поречието на извиващия се Лом, в подножието на няколко обли хълма. С право го нарича Началото, сплавило в едно бабините приказки, песните на мама, тъканите шарени черги, мириса на току-що изваден от фурната хляб, първото дудуче, измайсторено от дядото, пръстеното петле от градския пазар, снежните човечи, лазарките, коледарите, катунарите, бабината ракла, дявовата смърт с коча... Към това начало Георги Марковски се завръща и в други свои книги, сякаш непрекъснато препрочита своя собствен мит за вечното завръщане – да завърже нишката на живота си, да поипе отново от извора на родното. Дори когато вече я няма дружината на Тошко Татарчето, Симчо Сирачето, близнаците от Горната улица, Пешо Мъника от Долната улица и Рижавата Райка; няма ги и чичо Дико Ковача, бате Янко Ковача, как Янка, чичо Велико Грънчаря, чичо Мито Горския, чичо Лако Пъдаря, чичо Нако Налбантина, кака Деница, кларинетиста Истатко Бирков, чорбаджията Цоло Белмустаков, дядо Мирчо Воденичаря, учителя Иван Арабчев, чичо Панко Мъника, най-близките – мама, татко, баба, дядо – „завръщащият“ се знае, че в Байрактарската махала никога не залязва „златното детство“:

И все пак самият автор ни предпазва да приемем всички случки и имена за „чист“ автобиографизъм: „Тази книга е автобиографична, но не съвсем – в нея нито местата, нито събитията, нито имената на хората са истински. Но тя не е измислена. Тя разказва простичко и безхитростно за нещата, които съм чул, видял и преживял, бидейки на твоята възраст“. Писателят е наясно, че той е преживял неща, които във времето, когато пише книгата, имат стойността на културна памет: „...тук ще прочетеш за потънали в забрава празници, игри, стопански работи; ще те погали полъхът на нежни песни, старинни български балади, чудни езически обреди; ще се докоснеш до неща, които са градиво на българската душа, но са изчезнали вече от бита на българина.“ Очевидно е, че Марковски усилва или надгражда тази родова памет; натоварва я с повече културни и исторически тежести, вторично добити като култура или осмислени след детството. Мярата му е „духът на времето“: „Истинското в нея е духът на времето, когато се изниза детството ми.“

Именно на тази ос – „духът на времето“ – той натрупва и личните истории (всичките са видени като част от колективната история), и фолклора, и етнографските детайли, без да е важно доколко наистина всичко е станало „точно така“. Важно е, че те са оживени в/чрез увлекателния разказ, базиран на детското любопитство към света (на което ни най-малко не отстъпва любопитството на автора и в зряла възраст).

Впечатляващо е безпроблемното съчетание на мъдростта в тази книга с детското наивно първовъзприятие. Детската гледната точка е ъгълът, от който се разказват спомените и обичаите; утаяват се случките, легендите и приказките; описват се битът и природата. Тази гледна точка е изведена директно: „Хем ги слушам, хем се оглеждам, защото много пъти съм зяпал от вратата, но за пръв път влизам в ковачницата.“ („Ковачница“). В „Глуха доба“ можем да видим как детската емоция „оркестрира“ разказа: „Омагьосан, с потръпнала душа, току-що бях пристъпил в среднощния свят на юди, вили, самодиви, на лами, змейове и хали, на върколаци, плътенници и вампири.“ Опразнената детска душа, след като катунарите вдигат своя стан и продължават пътя си, е психологически шрих, който отново е свързан с присъствието

Az évek múlásával a szerző gyermekkorát egyre inkább egy tér és idő zárványaként fogja fel, amely a falusi ünnepek és hétköznapi rendszerébe szervesülve a kanyargó Lom folyó mentén, néhány kerek domb tövében rögzül. Joggal nevezi ezt kezdetnek, mely beolvadt a nagy mesébe, mama énekeibe, a tarka szöttesekbe, a frissen sült kenyér illatába, az első sípba, amit nagypapa készített, a városi piacon vett agyagkakaskába, a hőemberekbe, a Lázár lányokba, a koledárokba, a sátorozókba, a nagy ládájába, nagypapa halálába a kecskebakkal... A kezdetekhez Georgi Markovszki más könyveiben is visszatér, mintha folyamatosan újraolvasná saját örökös visszatérésről szóló mítoszát – hogy újra felvegye élete fonálát, hogy újra igyon a hazai forrásból.

Amikor már nincs meg a Tatár Tosko, Árva Szimcso, a Felső utcai ikrek, az Alsó utcai kis Pesó és a Rezes Rajka bandája; nincs meg Diko bácsi, a kovács, Janko bátyó, a kovács, Janka nénye, Veliko bácsi, a fazekas, Erdős Mito bácsi, Lako bácsi, a csósz, Nako bácsi, a patkolókovács, Denica nénye, Iszatkano Birkov, a klarinétművész, a nagygazda Colo Belmusztakov, Mircso bácsi, a molnár, Ivan Arabcsev tanár, a kis Panko bácsi, és a legközelebb állók – mama, papa, nagy és nagypapa –, „a visszatérő” mégis tudja, hogy a Bajraktarszka mahalában az „arany gyermekkor” sosem tűnik el. De azért maga a szerző óva int bennünket attól, hogy minden nevet és történetet szintiszta önéletrajzi elemként fogadjunk el. „Ez a könyv önéletrajzi jellegű, de azért nem teljesen – sem a helyek, sem az események, sem pedig az emberek nevei nem valóságosak benne. De mégsem kitaláció. Egyszerűen és kerteles nélkül meséli el azokat a dolgokat, amelyekről hallottam, amelyeket láttam és átéltem, akkor, amikor annyi időm voltam, mint te.” Az író tudja, hogy olyan élményeket örökít meg, amelyeket a könyv megírásának idején már a kulturális emlékezet patinája von be: „... itt a feledés homályába veszett ünnepekről, játékokról, gazdasági dolgokról olvashatsz; megsimogat a gyöngéd dalok, régies bolgár balladák, furcsa pogány szertartások fuvallata; megérinthetsz olyan dolgokat, amelyek építőkövei a bolgár léleknek, bár már eltűntek a bolgárok hétköznapi életéből”. Nyilvánvaló, hogy Markovszki felerősíti vagy odailleszti ezt a nemzeti emlékezetet; nagyobb kulturális és történelmi súlyt helyez mindarra, amit másodlagosan, kultúraként sajátított el vagy amire gyermekkor után ráeszmélt. Mértékegysége a „kor szelleme”: „Az igazi benne annak a kornak a szelleme, amikor lepergett a gyermekkorom.”

Éppen erre a tengelyre – „a kor szellemére” – fűzi fel a személyes történeteket (mindegyiket a kollektív történet részeként látatja) és a folklórt, a néprajzi elemeket, anélkül, hogy jelentősége lenne annak, hogy tényleg „pontosan így” történt-e minden. Fontos, hogy ezek éppen a lebilincselő elbeszélés által elevenednek meg, amely a világ iránti gyermeki kíváncsiságra épül (és amelynél semmivel sem kisebb a szerző kíváncsisága még érettebb korában sem). Figyelemre méltó a bölcsesség és a naív gyermeki észlelés könnyed ötvözése. A gyermeki nézőpont az a szemszög, amelyből az emlékek és a szokások elbeszélése kirajzolódik; leülepednek a történetek, a legendák és a mesék; rögzül a lét és a természet. Ez a nézőpont közvetlenül is megnevezésre kerül: „Hallgatom is, nézelődök is, mert sokszor bámultam be az ajtón, de csak most megyek be először a kovácsműhelybe.” (A kovácsműhely)

A „siket időkbен” лáthatjuk, hogyan vezényли a gyermeki érzемвилгáз az elbeszélést: „Elbűvölte, reszkető lélekkel épp csak hogy beléptem a тündэрек, сáркányок, а vérфаркасок, а тiszтáталан лелкек és а вáмпíрок вилгáбá.” А киүрүлт gyermeki lélek, miután а сáторозók felszedelözкóдnek és folytatják úтjukat, аз а психологични jellemző, amely úжа kapcsolóдик аз „емлэкезö gyermek” jelenлéтеvel: „Egy reggelen odamegyünk, s látjuk – а cigányтáборnak hűлт helye. А сáторозók elmentek. Sokáиг ácsорогтunk а kopár mezőн, senki nem szóлт egy szót se, kopár volt а lelkünk is.” (Sáторозók) Nemcsak а történetек és а leírások, hanem ebben а könyvben аз „акустикá” is а gyermeki fűл érzékenységének felel meg (vagy arra alapoz): „Hallgátáток-e már а tavaszи nap hangjait – csak úгы egyszerűen, megállsz és hallgatóд?” (Mama dalai)

A Falusi naptár мűvészети szervezőдése teljes egészében а hagyományos naptár көркөрös jellegéhez igazóдик: 12 fejezet – bibliaи szóhasznáлаттал „көnyv” –, amelyek аз év egy-egy hónapjánáк felelnek meg; minden „көnyv”-ben нэһány elbeszélés, melyек аз адотт évszakhoz kapcsolóдnak; аз úгы капотт egész „elbeszélés аз egész évre”. А cselekvés helyszíне és а szereplők ugyanазок – циклическэн csak а naptár és а vele kapcsolатос есемэньек вáлтознáк. А szerző nyomатэкосан felhívя а figyelmet аз есемэньек közöти kapcsolатла: „De mindezek öссе vannak kötve, mindegyik nyomот hagy а көветкезö есемэньен, és mindegyik nyomат viseli annak, ami már megtörtént.” Bízвást мондhatjuk, Georgi Markovszki megvalósította azt а сáндэкáт, hogy megragадя és átáдя а nemzetсégi életмóд диалектикáжáт, anélkül, hogy megpróbálná teljesen kimeríteni: „Ez а könyv lezárul, de азэрт nem teljesen – csak azokról а dolgokról mesélek, amelyek mélyен beleivóдtak а szívembe, kihagyva ezemйи apróságот. No, de mi а fontos, és mi аз apróság? – állандóан ezt kérdeztem magamtól...” Lényегében аз „апрóság” is, мihelyt bekerűл egy ehhez hasonló, folклóрелемеккэн gazdag gyermekkor elbeszéléséбе, а hagyатэк részévé вáлик. Ebben а napfényес, Isten áлдотта naptárбан minden és mindenки megtalálя áлдáшhozó helyét. Míнек tulajdonítható а szerző által felelevenítетт вилгá lakályosságá (мэг аккор is, ha halálról, betegсégekről és тiszтáталан ерökről van szó)? Míэрт нинцен feszülтсэг, nemzedéкек közти harc, öкологични катастрóфа, nyomасztó nyomорúsáг? А комфорт термэсзетсээрúлег аз емлэкезс ередендö функция: аз емлэкек kikristályosítяк а jót, ugyanúгы, mint а 99 kavics, melyек átlátszóvá és kristálytiszтává teszик а forrás vízét. Fontosabb azonбан а szerző által nekünk ajándэкозотт. ép „meleg csaláди тűzhelyű” вилгá harmonikus rendezетсége, fontosabb аз ерös nemzetсégi көтелэк, amely visszatэрít бennünket а forráшhoz. Vagy lehet, hogy а megoldás а nagy papa szavaiban található, amelyeket unokáжáнан монд: „Hát, ha engem kérдеzel, а síпнак аккор lesz lelke, ha а síпоснак is van lelke!” (А síп) Folytatva а gondolatmenetet: csak lélekkel áthatva lehet átáдни аз емлэкекét és аз értéкекét, amelyeket а mai és а leendő nemzedéкек már nem fognáк átélни, de még lelки тámasзуккá теhetнек. És ezt аз ajándэкот csak telejs lélekkel lehet értékelни és elfogáдни...

Menyhárt Krisztina fordítása

на „спомненото“ дете: „А тая заран отидохме, гледаме – циганский стан го няма. Катунарите си отишли. Дълго стояхме на празната поляна, никой нищо не рече, душите ни и те бяха празни“ („Катунари“). Не само случките и описанията, но и „акустиката“ в тази книга отговаря (или разчита) на чувствителността на детското ухо: „Заслушвали ли сте се някога в пролетен ден – ей така, просто застанеш, па послушаш?“ („Песните на мама“).

Художествената организация на „Селски календар“ е подчинена изцяло на традиционния календар и на идеята за кръговост: дванадесет глави, наречени по библейски „книги“; съответстващи на всеки месец от годината; във всяка „книга“ по няколко разказа, свързани със съответния сезон; полученото цяло – „повест за една година“. Мястото на действието и участниците са едни и същи – циклично се сменят само календарът и събитията, свързани с него. Авторът особено набляга на свързаността на събитията: „Ала всички те са свързани, всяко оставя следа у онова, което ще се случи, всяко носи следата на онова, което вече се е случило.“ Можем да кажем, че Георги Марковски сполучва в намерението си да улови и предаде диалектиката на родовия живот, без да се опитва да го изчерпи: „Тази книга е завършена, но не съвсем – аз разказвам само за нещата, които най-дълбоко са се врязали в сърцето ми, пропускайки хилядите дреболии. Но кое е важно, кое е дреболия? – непрекъснато се питам...“ Всъщност и „дреболията“; влизайки в повестта на подобно фолклорно детство, се превръща в част от Завета. В този слънчев, благословен от Бога календар, всичко и всеки намира своето благодарно място.

На какво още се дължи особенният уют на възсъздадения от автора свят (дори когато става дума за смърт, болести и нечисти сили)? Защо няма напрежение, борба на поколенията, екологични кризи, сиромашко усещане? Разбира се, уютът изначално е функция на спомена: спомените избистрят доброто, както деветдесет и деветте камъчета избистрят ручейната вода и я правят кристална. По-важна обаче е хармоничната подреденост на подарения ни от автора свят с „топлото бащино огнище“; по-важна е уплътнената родовата нишка, която ни тегли назад, към извора. А може би разковничето е в думите на дядото към своя внук: „То, ако мене питаш, свирката ще носи душа, ако свирецът носи душа!“ („Дудуче“). Да продължим иносказанието: само с душа могат да се предадат памет и ценности, които днешните и идващите поколения не ще преживеят, но могат да превърнат в своя духовна опора. Но и само с душа може да се оцени и приеме този подарък...